

Замонавий Детектив Жанр Хусусиятлари Ва Бадий Ўзига Хослиги Талқини

Ниязов Равшан Туракулович

“ТИҚХММИ” МТУ

“Инглиз тили” кафедраси доценти, ф.ф.ф.д. (Phd)

docravshanniyazov@gmail.com

ABSTRACT

Мазкур мақолада америка детективи ривож замирида, бир томондан эскириб қолган детектив шакли принципларига риоя қилиш устуворлиги, бошқа томондан эса мавжуд бўлган ананавий шаклга янги, ўз услубини қўшиш устувор аҳамият касб этиши атрофлича таҳлил қилинган.

ARTICLE INFO

Received: 11th December 2022

Revised: 11th January 2023

Accepted: 20th February 2023

KEYWORDS:

детективи, америка
детективи

Аннотация

В данной статье подробно проанализированы приоритеты соблюдения принципов устаревшей формы детектива в ходе его развития с одной стороны, а с другой - важное значение добавления нового, своего стиля к существующей традиционной форме американского детектива.

Resume

On the one hand, this article analyzes the priorities of observing the principles of an outdated detective form during its development in detail, and on the other, the importance of adding a new, own style to the existing traditional form of an American detective.

Детектив асарнинг моҳияти унинг асосий мавзуси бўлмиш жиноят ва унинг фош бўлишига қаратилади. Детектив ёзувчи ва танқидчилар қўшимча мураккаб сюжет тафсилотлари, ишқий муносабатлар ва ўта ёрқин характерларнинг қўшилишига қарши бўлишган. Детектив тарихи чуқур ва ҳар томонлама воқеяликни, ўта ҳиссий муаммоларини ифодаламаслиги керак, айнан шу нарсалар сюжет мувозанатини ва бетакрорликни яъни интеллектуал ўйин нормаларини бузиши мумкин¹. Масалан, Стивен Ван Дайн детектив асар яратиш жараёнида “жиноятни фош қилиш” деб аталмиш интеллектуал ўйинга китобхонни жалб қилиш учун турли қодаларни ишлаб чиқади ва умумлаштиради.

Детектив жанр оммабоплигининг тобора ошиб бориши ҳамда китобхонни ушбу жанрга қайта ва қайта мурожаат қилишининг сабаблари кўп: инсондаги ноиложлик ҳиссининг ўрнини тўлдириб боришга интилиш, ўзидаги кўркув ҳиссини енгил, айбдорлик ҳиссини юмшатиш, ўз гуноҳидан

¹Sayers D. L. The Omnibus of Crime //The Art of Mystery Story: a Collection of Critical Essays. N. Y., 1992. P. 81.

тозаланиш ҳисси билан ёниш, инсондаги ақлий салоҳият чақириғига жавобан курашувчанлик ҳиссини уйғотиш, синчков характерли инсонларни кузатишга ва мутолаага бўлган хоҳиш; кундалик шаҳар ҳаётида инсонни улуғловчи олий ҳис-туйғуларга диққат билан разм солишга интилиш, ақлий беллашувда иштирок этиш, воқеалар ривожини аниқлаш, инсоннинг кенг фикр юритиш борасида ўз имкониятларидан фойдаланиш ҳамда жумбоқларни топишга интилишидир. Жон Кавелти бутун дунё китобхонлари орасида детективнинг оммавийлиги сабабларига мурожаат қилар экан унинг қуйидаги хусусиятларини айтиб ўтади: детектив ғоявий тўсиқларни ифодалашдаги мослашувчанлиги (эгиловчанлиги), буржуа демократиясининг индивидуаллашган ғоялари ва қадриятлари, яъни ҳар бир инсоннинг адолатга бўлган ҳуқуқини глобализация шароитида тарқатишда ифодалаш имкониятини беради².

Кўпгина қадимий афсона қаҳрамонлари хусусиятлари замонавий детектив персонажлариникига мос тушади – жасорат, содиқлик, ёвузликни жазолашга интилиш, мақсадга эришиш йўлида қурбонликка тайёр бўлиш – детективни “қаҳрамон персонажнинг энг сўнги мадад нуқтаси”³ сифатида таърифлаш имкониятини беради. Ёвузлик табиати сюжетдан-сюжетга ўзгариб туради, лекин барча детектив асарлар замирида ётадиган ғоя ўзгармайди, ўзгармас томони изкувар – қаҳрамон жиноятчини қонун олдида жавоб беришига мажбурлайди. Чунки Баҳодир Холиков тўғри таъкидлаганидек, “Детектив инсон сифатида интеллектуал салоҳияти баланд, билимли, малакали, ўз ҳаётий принципларига содиқ шахс; жиноятни фош этишда ўз услубини ярата оладиган изкувар; ўзигагина хос сифат ва характерга эга инсондир”⁴.

Детектив асар ҳикоя қилиниши ўзининг белгиланган қоидалари асосига бўйсуниб давом этади ва ўзининг аниқ тузилишини ифодалайди. Умберто Эко таъкидлаганидек, детектив тузилиши ва шакли ҳар хил турдаги иккиламчи маълумотлар билан бойиб бориши мумкин, асосий мавзусидан чекиниши мумкин, лекин аниқ белгиланган сюжет тузилиши шаклида албатта – қаҳрамоннинг ёвузлик устидан ғалаба қозониши шарт⁵. Классик детектив ҳикоячилигининг адабий формулалари орасидан биз изкуварни гавдалантириш, тергов қилиш услублари ва фаолият олиб бориш ҳудудига алоҳида эътибор қаратамиз. Айнан шу учала усул XX аср ёзувчилари (Дэшил Хэммет, Рэймонд Чандлер, Эд Макбейн, Жон Гришем) томонидан қайта талқин қилинган, айнан шу қайта талқин қилиш АҚШ детектив адабиёти ривожига улкан ҳисса қўшди.

Детектив жанр оммалашинининг сабаблари ҳамда хусусиятларини тадқиқ қила туриб, Наталия Ильина “детектив жанр ёки асар бу ҳам адабий асар, ҳам “ўйин”га ўхшайди, деган хулосага келади. “Ўйин” деганда китобхоннинг кузатувчанлик имкониятини оширувчи ҳамда ушбу “ўйин”да иштирок этувчиларнинг фикрлаш доирасини кенгайтира оладиган фойдали ўйин деб қараш лозим”⁶. Унинг фикрича “детектив жанри санъати бу “кундалик ҳаётимизда содир бўладиган ҳодисалар, муайян инсонларнинг феъл-атворларини ишонарли тарзда очиб бериш имконини берувчи қобилятдир”⁷ Жулиан Симонс ҳам китобхонларни айнан детектив асарларни севиб мутолаа қилишларига сабабчи бўладиган бир неча омилларни санаб ўтади. Инсондаги психоаналитик алоқаларни тадқиқ этар экан, муаллиф 1957 йилда Чарльз Райкрофтнинг “Psychology Quarterly” журналида берилган мақоласини келтириб, Педерсен-Кроггнинг фикрича ёзувчидаги детектив асарларнинг яратилиши унда

² Haycraft H. Murder for Pleasure //The Art of Mystery Story: a Collection of Critical Essays / ed. by H. Haycraft. New York: Carroll and Graf Publ., 1992. P. 158 –177.

³ Фрэй Д. Н. Как написать гениальный детектив : пер. с англ. СПб.: Амфора, 2005. С. 8.

⁴ Холиков Б. Детектив романларда воқеликнинг бадий талқинини тизимли моделлаштириш (Марио Пьюзонинг “Чўқинтирган ота” (“The Godfather”) ва Тохир Маликнинг “Шайтанат” асарлари мисолида) филология фан. фалсафа доктори дис. Б. 161

⁵ Eco U. Narrative Structures in Fleming //The Poetics of Murder: Detective Fiction and Literary Theory. San Diego, N. Y., London: Harcourt Brace Jovanich, 1983. P. 97.

⁶ Ильина Н. Что такое детектив? // Н. Ильина // Белогорская крепость : сатирическая проза : 1955– 1985 // Н. Ильина. – Москва : Советский писатель, 1989. – С. 320–330., с. 320.

⁷ Ильина Н. Что такое детектив? // Н. Ильина // Белогорская крепость : сатирическая проза : 1955– 1985 // Н. Ильина. – Москва : Советский писатель, 1989. – С. 320–330., с. 328.

болаликдаги қўрқинч ва илк таассуротларининг таҳлилидан бошланишини айтиб ўтади. Детектив асар муталаачиси болалик чоғларида уни қийнаган қўрқинч ва қизиқишларини “терговчи” сифатида қондира бошлайди ва шу тарзда “у болалик чоғларида онгига ўрнашиб олган қўрқинч, айбдорлик ҳамда ночорлик ҳисларини тўлдиришга ҳаракат қилади”⁸. Жулиан Симонс Уистен Хью Оден томонидан илгари сурилган яна бир диний мазмундаги мисолни келтира туриб, шундай дейди: “Детектив асарларда инсондаги айбдорлик ҳиссини енгиллаштирадиган қандайдир сеҳрли куч бор. Сабаби биз ҳар қадамда қонун ўз ҳукмини ўтказадиган жамиятда яшаймиз. Нима сабабдан биз детектив жанрга мурожаат қиламиз, чунки унда айбсиз экани муқаррар бўлган инсон айбдорга айланиб, аксинча, асл жинойтчи ҳеч

қандай гумонлардан ҳоли яшайверадиган ва биз севгини қораловчи қонун сифатида эмас, балки ҳақиқий севги сифатида англашиладиган тасаввурий гуноҳлардан ҳоли бўлган дунёда бир муддат яшаб, кундалик ҳаёт ташвишларидан чекинамиз”⁹.

Бундан ташқари, Оден ва Фуллерлар томонидан илгари сурилган фикрларни давом эттириб, шундай дейди: “Детектив асарни ўқишдан олинadиган завқни авваллари ибтидоий жамиятларда инсонлар ўз гуноҳлари ва бошига тушган балолардан қутулиш учун амалга оширадиган анъаналар билан тенглаштириш мумкин.

Шунингдек, детектив жанрининг таназзули сабабларини эса “айбдорлик ҳиссини сусайиши” билан таққослайди: “Дин нуқтаи назаридан инсон ўз гуноҳкорлигини англаган жойда иблисни қувиб соладиган изқуварга ҳеч қандай иш қолмайди”¹⁰.

Инсондаги детектив асарни ўқишга бўлган майл унинг “қоронғуликдан ёруғликка” интилишдаги имкониятига боғлиқ. Бундан мақсад, авваламбор, жинойтни фош этиш ҳамда махфий жумбокни ечишдир. Машҳур ёзувчи Эдгар

Понинг ўйлашича, детектив асарнинг бадиий завқи ва фойдаси инсонни зулматдан ёруғликка ва ноаниқликдан аниқлик сари доимий равишда ҳаракатланишидир.

Сергей Михайлович Эйзенштейн бу ҳолатни “Яратганнинг марҳамати” эришиш билан тенглаштиради. Бунда, юқорида келтирилган ҳолатни ёвуз кимсани имкони йўқ бўлган вазиятлардан қутулиб чиқиб кетишига ундаш сифатида кўриш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда изқувар асл ҳақиқатни рўёбга чиқаради, “ёки бутун бир детектив асар шунга ишора қиладики, инсонни гумроҳлик “жаридан”, ёлғон ва чалғитувчи кўчалардан қутқаради, ва ниҳоят “Худонинг марҳамати” билан жинойтнинг асл манзарасини намоён қилади”¹¹. Бу ҳолатда, муаллифнинг фикрича детектив асар Минтавр ҳақидаги афсонага ўхшаб, унинг бирламчи вазифаси билан боғланиб қолади. Шу тарзда, детектив асарлар адабиёт майдонида ўзларининг мустаҳкам ўринларига эга.

⁸ Симонс Дж. Из книги “Кровавое убийство” // Как сделать детектив / пер. с англ., франц., нем., исп. ; сост. А. Строев ; ред. Н. Португимова – Москва : Радуга, 1990. – С. 225–246., с. 230.

⁹ Симонс Дж. Из книги “Кровавое убийство” / Дж. Симонс // Как сделать детектив / пер. с англ., франц., нем., исп.; сост. А. Строев ; ред. Н. Португимова – Москва : Радуга, 1990. – С. 225–246., с. 231–232.

¹⁰ Симонс Дж. Из книги “Кровавое убийство” // Как сделать детектив / пер. с англ., франц., нем., исп.; сост. А. Строев; ред. Н. Португимова – Москва : Радуга, 1990. – С. 225–246., с. 233.

¹¹ Эйзенштейн С. Трагическое и комическое, их воплощение в сюжете // Вопросы литературы. 1968. № 1. С. 107. с. 100